

Z. Kaymaz

Prof. Dr. Ege Üniversitesi, Bornova-İzmir, Türkiye
(e-mail: ZekiKaymaz_19@hotmail.com)

Divân-ı Hikmet'te Atasözleri ve Kullanılış Özellikleri

Özet

Yazar ve şairler için hazır söz hazinelerinden olan atasözleri, atalarımızın uzun deneyimler sonucu ulaştıkları hükümleri aktaran kalıplaşmış ve anonimleşmiş özlü sözlerdir. Dilin bu güçlü vasıtası, Eski Türkçeden başlayarak günümüze kadar Türkçenin değişik devrelerindeki eserlerde kullanılmıştır. Bu makalede, Divân-ı Hikmet'teki şiirler incelenerek Hoca Ahmet Yesevi'nin şiirlerinde atasözlerine nasıl yer verdiği gösterilecektir. Yusuf Azmun, 1994'te İstanbul'da yayınladığı Divan-ı Hikmet'te farklı olarak esas alınan yazmadaki hikmetleri İngilizceye çevirmiştir. Makalemizde, Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerindeki atasözleri (Yusuf Azmun, Kemal Eraslan, Hayati Bice'nin yayımları göz önünde bulundurularak) varlığı tespit edilecek, bu atasözlerinin kullanılış özellikleri ve bir üslup göstergesi olarak hikmetlerdeki yeri incelenecektir. Ağızdan ağıza, kulaktan kulağa dolaşan bu hikmetler yoluyla, sözlü hikmet kültürü esâsında dinî ve ahlakî bir eğitim yapıyordu. Dolayısıyla geçmişin deneyimlerini aktaran, örnek verme ve nasihat etme vasıtası olan atasözlerinin de hikmetlerde yer alması tabiidir.

Anahtar kelimeler: Atasözler, Hikmetler, Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmet Yesevi, Eski Türkçe

Z. Kaymaz

Prof. Dr. Ege University, Bornova-Izmir, Turkey
(e-mail: ZekiKaymaz_19@hotmail.com)

Proverbs and Their Usage Characteristics in Divân-ı Hikmet

Abstract

Proverbs, which are one of the ready-made treasures for writers and poets, are stereotypical and anonymized short words that convey the experience of our ancestors as a result of long experience. This powerful language tool was used in works written in different periods, from Old Turkic to the present day. This article will discuss the poems of Divân-ı Hikmet, as well as the use and role of proverbs in these verses by Khoja Ahmet Yassawi. Yusuf Azmun translated into English the Hikmets published in 1994 in Istanbul. The article will reveal the proverbs in Hikmets of Ahmet Yassawi (taking into account the publications of Yusuf Azmun, Kemal Eraslan and Hayati Bizhe), and will also analyze the features of the use of these proverbs and their place in Hikmets as a stylistic indicator. Thanks to these Hikmets, which were passed on from mouth to mouth, religious and moral education was conducted on the basis of oral transmission of these Hikmets. Thus, the use of proverbs, which are a means of transmitting experience and wisdom, in Hikmets are the norm.

Keywords: Proverbs, Hikmets, Divân-ı Hikmet, Khoja Ahmet Yassawi, the Old Turkic language

Giriş

Yazar ve şâirler için hazır söz hazinelerinden olan atasözleri, atalarımızın uzun deneyimler sonucu ulaştıkları hükümleri aktaran kalıplaşmış ve anonimleşmiş özlü sözlerdir. Dilin bu güçlü vasıtası, Eski Türkçeden başlayarak günümüze kadar Türkçenin değişik devrelerindeki eserlerde kullanılmıştır. Bu makalede, Divân-ı Hikmet'teki şiirler incelenerek Hoca Ahmet Yesevi'nin atasözlerine nasıl yer verdiği gösterilecektir.

Divân-ı Hikmet'in nüshaları ile ilgili Kemal Eraslan, Hayati Bice, Yusuf Azmun'un çalışmaları bulunmaktadır. Bununla birlikte Ercan Petek ve Serdar Dağıstan'ın birlikte yayınladıkları Divân-ı Hikmet'in Kökşetav nüshası ile ilgili iki çalışması bulunmaktadır. "Divân-ı Hikmet'in Yeni Bir Nüshası: Kökşetav Nüshası" adlı çalışmalarında bu nüshanın bilinen nüshalar arasındaki en eski nüsha olduğunu savunmaktadırlar [1, s. 208]. Biz makaleye konu edinilen hikmetler için Kemal Eraslan, Hayati Bice, Yusuf Azmun'un yayınlarını esas alacağız. Divan-ı Hikmet yayınlarındaki şiirlerin Hoca Ahmet Yesevi'ye ait olup olmadığı tartışılmamış; bu yayınlardaki genel kabule uyulmuştur.

1. Malzemenin Değerlendirilmesi:

Makalemizde konu edinilen hikmetlerde, atasözlerinin mısraların arasına ustaca katıldığı gözlemlenir. Başka şâirlerin şiirlerinde olduğu gibi *meseldir, ulular dedi, uslu demiş* gibi atasözü söyleneceğini belli eden anahtar sözler ve kalıp ifadelerle rastlanmaz. Hoca Ahmet Yesevi, yalnız bir hikmetinde *sünnet ermiş kâfir bolsa berme âzâr/ köngli kattıg dil-âzârdan hudâ bîzâr/ allah hakkı andag kulga siccin tayyâr/ dânâlardan eşitip bu söz aydım mana* (Bice, Hikmet 1, s.5) diyerek dânâlardan yâni bilgilerden sözler aktardığını söylemektedir. Hikmetlerde tespit ettiğimiz atasözleri, atasözleri sözlüklerinde varsa, atasözü olarak kabul edilmiş; atasözü olduğunu düşündüğümüz ancak atasözleri sözlüklerinde benzerini yahut karşılığını bulamadıklarımız makaleye dâhil edilmemiş; bunlar sonuç kısmında kısaca değerlendirilmiştir. Örneklerde alıntı yapılan yayındaki imlaya uyulmuştur. Bütün bunlara göre hikmetlerde yer alan atasözlerini şu şekilde gösterebiliriz:

yamanlıkga yahşılık keramatlıg muhammed

tewfik bergegen zalımga celatlıg muhammed [2, Hikmet XXXIII/9]

"Yahşilikke yahşilik her kişinin işi, yamanlikka yahşilik er kişinin işi" (Uygur atasözü)

ta meşakkat tartmagunça vaslı kayda

hizmet kılmay derd-i hâlet bolmas peydâ

can u dini ta kılmasang hakka şeydâ
mustafaga matem tutup kirdim mana [3, s.18].

dostlarığa açdım izim gevherimni
âsânlık birle ol gevherdin alsa bolmaz
cefâ çekmey mihnet tartmay hizmet kılmay
uşnu pîrni sarâyığa kirse bolmaz [3, Hikmet 126, s.159]
“*Emeksiz yemek olmaz./ Yemek emeksiz olmaz.*”

kul hace ahmed **er bolmasang ölgen yahşi**
kızıl yüzüng kara yerde solgan yahşi
tufrak-sıfat yer astıda bolgan yahşi
zâtı ulug hacem sığınıp keldim sanga [3, Hikmet 6, s.15]
“*Er ol, er olmazsan kara yer ol.*”
“*Er bol, bolmasang kara yer bol.*” (Özbek atasözü)

kul hace ahmed **yamanlarını yamanı sen**
barça bugday el tutmagay samânı sen
yoldın azgan gümrâhları nâdânı sen
keling yığlıng zâkir kullar zikr aytayık [3, Hikmet 60, s.81]
“*el yahşi biz yaman; el buğday biz saman.*”

azıksızın yolga kirgen yolda kalur
yükün yüklep yolga kirgen kalmaz ermiş [3, Hikmet 111, s.142]
âhiretni yaragını kılalmadım
yollar uzak **yol azukın alalmadım**
cândın keçip hakk emrini kılalmadım
azuksızın bararımni bilelmes men [3, Hikmet 47, s. 66]
“*Azıksız yola çıkılmaz.*”

ol makâmni yollarını rehzeni bar
kılavuzsız yolga kirse yoldın azar [4, Hikmet XXIX, s.204]

yükün yüklep yolga kirgen merdân bolur
kılavuzsız yolga kirgen hayrân bolur
yolbaşçısı yolni körgen kervân bolur
yolni körmey kervân kadem koymaz ermiş [3, Hikmet 111, s.142]

erenlerni izin izlep yolga kirseng
keçkil fânî dünyâsıdın çın kul bolsang
kılavuzsız uşbu yolga kirer bolsang
izlep anı tapmagunça kirse bolmas [3, Hikmet 126, s.159]

çın dil birle yıglaganlar körgey likâ
sübhan igem didârını kılgay 'atâ
kılavuzsuz yolga kirmeng 'aynı hatâ
yolga kirgen menzillerden ozar dostlar [3, Hikmet 77, s.98]

mürşidlerini hizmetini kıl ihtiyâr
özlükümdin yolga kirdim dime zinhâr
yahşı bilseng tarikatnı hatarı bar
kılavuzsuz uşbu yolga kirmeng dostlar [4, Hikmet XXIII, s.178]
"Kılavuzsuz yola çıkan yolunu şaşırır."

bî-şek biling bu dünyâ barça ildin ötere
ınanmagıl malınga bir kün koldan kitere [4, Hikmet LVI/1, s.316]

kuvanma mâl u mülke kuritur bu ecel âhir
kara yerge kirürsen âhir neçeme kâr u ferr kılsang
[3, Hikmet 106, s.136]
"Mala mülke magrur olma."

mini hikmetlerim sarrâfga ayting
hudâ-yı bâ-kerem vehhâbga ayting [4, Münacaat s.276]
"Cevherin kadrini sarraf bilir. /Cevâhirin kıymetini cevâhirci
bilir."

kimni körsem hızr bilip kolun tutay
hızr u ilyâs meded kılıp uşlaşam men [3, Hikmet 51, s, 72]
"Her geceyi kadir bil, her gördüğünü Hızır bil."

hakknı tapgan **divâneler bîhûş sözler**
derd-i hâlet peydâ kılıp yürü bolgay
makamları bülend makam arşnı közler
halka özin resva kılıp yürür bolgay [3, Hikmet 102, s.129]
"Delinin diline perhizi yok. /Delinin sözü bitmez."

kişi bilmes garibler hâli nedür
meger bilgey garib bolgan garibler [3, Hikmet 101, s.127]
"Garip garibe sahip çıkar."

âşık ermez cânânıga cân bermese
dihkan ermez ketmen çapıp nân bermese
munda yıglap ahiretde cân bermese
yolda kalgan bûy-ı hudâ alganı yok [4, Hikmet XI, s.118]

cândın keçmey tabmas herkim cânâneni

körüp himmet kılmak kerek pervâneni [3, Hikmet 118, s.150]

enel haknı ma'nâsını bilmes nâdân
dânâ kerek bu yollarda pâk-ı merdân
âkil kullar hak yâdını aydı cânân

cândın keçip cânâneni söydüm menâ [3, Hikmet 11, s.22]

dîdâr üçün kurbân kılmagunça

ismâ'il dék **dîdâr arzû kılmang** döstlar

cândın kéçip tarikatga kirmegünçe

'âşıkmen dip yalğan da'vî kılmang döstlar [2, Hikmet XXII/I, s.163]

"Can vermeyince/çıkmayınca canan ele girmez."

"Can gitmeyince canan gelmez./Can gitmeyince canan eve girmez."

âhir zamân ümmetleri **dünyâ fânî** bilmesler

ketkenlerni körüben andın 'ibret almaslar

erenlerni kılğanın körüp közge ilmesler

arслан babam sözlerin işitingiz teberrük [3, Hikmet 18, s.35]

eyâ dostlar bu dünyâdın yıglap ötüng

fânî turur bu dünyâdın keçip keting

muhabbetning câmin alıp mey nûş eting

hakk cemâlin körsetmese dâmen bolgay [3, Hikmet 95, s.121]

"Dünya fânidir."

derdsiz âdem âdem ermes, munı anlang

'ışksız âdem hayvân cinsi munı tınglang

könglüngizde 'ışk bolmasa manga yıglang

giryânlarğa hâs 'ışkımnı 'atâ kıldım [4, Hikmet XIII, s.132]

'ışksız kişi âdem ermes anlasangız

bi- muhabbet şeytan kavmi tınglasangız

'ışksız özge sözni eger sözlesengiz

elgingizdin imân islâm ketti bolgay [3, Hikmet 59, s.78]

ârif âşık öz canını otka yakmas

bî-derdlerge çakmakın yakıp çakmas

dünya kelip cilve kılsa kıya bakmas

'ışksız kişi behâyimdin beter dostlar [3, Hikmet 82, s.108]

'ışksız âdem âdem imes hakkın peyâm

kayda körseng 'ışksızlarge kılmang selâm

söz söylese bakıp anga kılmang kelâm
munda yıgılap ahiretde külmes mü sin [5, Hikmet s.203]
“*Derdi yok kesek, aşkı yok eşek.*”

hâcet ermes ‘ışk derdige devâ sormak
veyrân etip ketgen ermiş **devâsı yok** [3, Hikmet 118, s.150]

eyâ dostlar ‘ışk ehlini sâ mânı yok
devâ sormang **‘ışk derdini devâsı yok**
bu yollarda ‘âşık olsa tâvânı yok
cânını tendin cüdâ kılıp yürür bolgay [3, Hikmet 102, s.130]

kimge aytıp kimge yıgılay ‘ışk derdini
vallah billah **‘ışk derdini devâsı yok** [3, Hikmet 118, s.150]

‘ışkka tüştüng otka tüştüng köyüp öldüng
pervâne dik cândın kiçip ahker boldung
derdige toldung gamge toldung tilbe boldung
‘ışk derdini sorsang hergiz dermânı yok [4, Hikmet XI, s.118]

ey bî-haber ‘ışk ehlidin beyân sorma
derd istegil **‘ışk derdige dermân sorma**
‘âşık bolsang zâhidlerdin nişân sorma
Bu yollarda ‘âşık ölse tâvânı yok [4, Hikmet XI, s.118]

‘ışk derdini talep kıldım dermânı yok
‘ışk yolıda cân bergenni armanı yok
bu yollarda cân bermese imkânı yok
her ne kılsang ‘âşık kılıgıl perverdigâr [3, Hikmet 33, s. 51]

ey yârânlar **‘ışk derdige devâ bolmas**
ta tirig sin ‘ışk defteri ada bolmas
tar lahidde üstühânı cüdâ bolmas
lâ-mekânda hakdın sebak aldım muna [4, Hikmet IX, s.106]

kul hace ahmed ‘ışkdın kattıg belâ bolmas
merhem sürme **‘ışk derdige devâ bolmas**
köz yaşıdın özge hiç kim güvâh bolmas
her ne kılsang âşık kılıgıl perverdigâr [3, Hikmet 33, s. 52]
“*İllet-i aşka ilaç nedir/ ne kâr eder?*”

bu dünyada yügrük atka mingüvçiler
harb künide mübârizlik kılguvçılar
elmas polad kılıç kurnı çapkuvçılar
ecel kelse beg ü hanı koymas ermiş [4, Hikmet XXXV, s. 234]

boluptur barçaga fermân ölümni şerbetin içmek
kaçıp andın kutulmassan neçe andın hazer kılsang
[4, Hikmet LVII, s. 318]

seni koymas ecel hergiz neçe hükming revân bolsa
hükümet birle âlemni eger zîr ü zeber kılsang [4, Hikmet LVII, s. 318]

ölümni destiden heçkim kutulmas

kalender bol başingga kiy külâhı [3, Hikmet 34, s.53]

“Ecelden kaçılmaz, nerede olsa gelir bulur./ Ölümün elinden kimse kurtulmaz.”

ey mü'minler **bu dünyânı pâyânı yok**
çın bilürsen hergiz munı yalganı yok
kim bilmeşe vallah anı îmânı yok
işitip okup yerge kirdi kul hace ahmed [3, Hikmet 10, s. 20]

hacemen dep laf urma **uşbu dünyâ bi-pâyân**
bilemen dep aytma sen köngüldegi çirkini

rehnemâdur hace ahmed gülistânı ma'rifet
sözler sözi hakikat açar köngül mülkini [3, Hikmet 71, s. 93]

gafil ömrin zayi kiçürür hergiz tuymaz
bekâ tutup gâfil hergiz tövbe kılmaz
fâni ömrüng ming yaşasa bâki kalmaz
Tövbe yitü kövbe tünin kiksüm kilür [5, Hikmet s.210)
“Dünya kimseye kalmaz / bâki değildir.”

vefâsı yok bî-vefâdur dünyâ tanı
gâfil âdem körüp ibret almaz ermiş [4, Hikmet XXXV, s. 236]

bizdin burun telim kervân kılğan sefer
ayta ketgen **bu dünyânıng vefâsı yok** [3, Hikmet 118, s. 150]
“Dünyâda vefâ yoktur.”

âkil erseng goristandın haber algıl

men hem şundag bolurmen dep 'ibret algıl
mutu kabl-el temutu'ga 'amel kılğıl
bu hadisni fikr eyleben öldüm mana [3, Hikmet 15, s. 30]

halâyıknıng mezârıga barıp bir temâşâ kıl

ölüglerdin alıp ibret kerek bagrıng kebâb kılısang
[4, Hikmet LVII, s. 318]

"Nasihât istersen/istiyorsan komşununun ölümü."

'âşıklarning yetti köke yeter ahı

allah dese yeksân bolur her günâhı
'âşıklarnı rahmân igem tekyegâhı
aziz başı halâyıknı nezri bolgay [4, Hikmet XXXVI, s.242]

ey yer ü kök 'âşıklardın hazer kılıng

otlıg ahı çıkar bolsa hâzır bolung
kökke bakıp na'ra tartsa korkup turung
bir ahh ursa 'âlem yeksân olur ermiş [3, Hikmet 115, s.147]

"Mazlumun ahı yeri göğü titretir."

nâdânlarga sırr ma'nânı aytıp bolmaz

dürr gevherni mührege satıp bolmaz [3, Hikmet 13, s.27]

'âşık bolsang kiçe kündüz 'ışk istegil

ta'at kılğıl kiçe kopup hiç yatmagil

'âkil bolsang nâdânlarga sır aytmagil

Çın dervişler ta'atların pinhân kılur [4, Hikmet XXX, s.212]

kul hace ahmed nâsih bolsang özüngge bol

'âşık bolsang cândın keçip bir yolu öl

nâdânlarga aytsang sözün kılmas kabul

muhkem bolup yer astıga kirdim mana [3, Hikmet 13, s.27]

"Akli olan nâdânlara sır vermez."

kul hace ahmed nefsdin ulug belâ bolmas

yol üstide tofrac bolsam kâfir bolmas

yir ü kökdin tu'me bersem hergiz toymas

kolum tutup yolga salgıl ente'l-hâdi [3, Hikmet 22, s.42]

kul hace ahmed **nefsdin ulug belâ bolmas**
yir ü kökdin tu'me berseng hergiz toymas
tofrak olup yerde yatsang kâfir bolmas
nefsi ölgen hur u gılman kuçar dostlar [3, Hikmet 78, s.100]
“*Nefis belâsı, getirir yüz karası.*”

zâhir **ni'met şükrini gâfil bilmez**
bâtındagın kıyas birle körse bolmaz
zâhir közi gaflet birle bakıp körmez
bâtın közi açılsa ul körer dostlar [3, Hikmet 87, s.113]
“*Gâfil nimetin şükrün bilmez.*”

eyâ gâfil zikrini tildin koyma
dünyâlıkдын bir zerreni kolga alma
erenlerni arkasıdın hergîz kalma
 yolga kirgen âhir murâd tapar dostlar [3, Hikmet 82, s. 108]
“*Yola çıkan ahir murâdına erişir.*”

‘ışk belâsı başka tüşse nâlân kılur
‘aklıng alıp bî-hûş kılıp hayrân kılur
köngül közi açılğan song giryân kılur
lâ-mekânda hakdın sebak aldım mana [4, Hikmet IX, s.104]
“*Aşk ağlatır dert söyler.*”

özini bildi irse haknı bildi
hudâdın korktı vu insâfğa kildi [4, Münacaat s.280]
“*Özünü bilen Hakk'ı bilir.*”

gavvas bolmay gevher üçün deryâ çommaz
cândan keçmey çommagunça hergiz almaz
bir katrega kâni bolmay ol dür bolmaz
kâni bolmay şevk şarâbın içse bolmaz [3, Hikmet 126, s.161]

gevher alur gavvas eger candın keçse
şeydâ bolup ‘ışk şaâabın her kim içse
neçe aylar neçe künler eger ötse
‘ışknı güli açılıp hergiz solğanı yok [3, Hikmet 120, s.153]
“*Denize dalmadıkça inci elde edilmez.*”

**bu dünyâda yaratılğan mahlûklarga
imdi bildim tiriglik hem bolmas irmiş**

bu ölümning şerbetidür açığ şerbet
cümle 'âdem içmey andın kalmaz irmiş [3, Hikmet XXXV, s.234]

hiç bilding mü âdem ölmey kalganını

bu dünyânı vefâsını bilgenini
dünyâ-taleb bûy-ı hudâ alganını
allâh diseng köz yaşingni bârân kılır [4, Hikmet XXX, s.210]
"Adem ölidu, dünya kalidu." (Uygur atasözü)

bende niçe yaş yaşasa ölmeki bar
körer közge bir kün tofrak tolmağı bar
bu dünyâda sefer kılğan kilmeki bar
âhiretka sefer kılğan kilmez irmiş [4, Hikmet XXXV, s.236]
"Giden geri gelmez"

kul hace ahmed sözüngni nâdânlara aytmağıl
sözni ayıp nâdânga puçek pulga satmağıl
açdin ölseng nâmerddin hergiz minnet tartmağıl
arslan babam sözlerin işitingiz tebrük [3, Hikmet 18, s.36]
"Merd olan nâmerde minnet eylemez."

allah degil ey kul ahmed özüng bilgil
özüng bilmiş **iling birle amel kılğıl** [3, Hikmet 58, s.78]
"Âlim olan ilmiyle âmil olur."

bu dünyâda tabîbmin dip da'vâ kılğan
d a'vâları bâtil irür sözü yalğan
halâyıklar 'illetige dârû kılğan
ecel kilse dârûsını bilmez ermiş [4, Hikmet XXXV, s.236]
"Ecelden başka her şeyin çaresi/dermânı bulunur"
"Her şeye çâre bulunur, ölüme çâre bulunmaz."

kul hace ahmed özdin keçmey da'vâ kılma
halk içinde 'âşıkmen dep tilge alma
'âşıklık ulug işdür gâfil bolma
gâfil bolup hak dîdârın körmeng dostlar [3, Hikmet 81, s.107]

'âşıklığı uluğ iştür bilseng munı
mihnet birle sınar irmiş mevlâm sini
renc ü mihnet birle bolsang tüni küni
ma'şûkungdın köngül özge kılmang döstlar [4, Hikmet XXIII, s.178]

toğrı yörgeñ ‘âşıklardan huda râzî
‘âşık işi âsân imes kılma bâzî
yalgançılar ‘âşık min tap allâh kâzî
îmânını puçek pulga satar irmiş [4, Hikmet XXXIII, s.226]
“Âşıklık /aşk başa belâdır. Müşkül iptilâdır.”

nefs yoluga kirgen kişi resvâ bolur
yoldın azıp tayıp tozup gümrâh bolur
yatsa kopsa **şeytân birle hemrâh bolur**
nefsni tepkil nefsi tepkil ey bed-kirdâr [3, Hikmet 91, s.117]
“Nefsine uyan, şeytana uyar.”

ul tubi darahtını ekse bitmes
allah degen ‘âşık kuldın taksir kılmas
çın ‘âşık eren hergiz yolda kalmas
‘âşık bolup allah yâdın aygum kelir [3, Hikmet 48, s.67]
“Yol eri yolda gerek.”

Sonuç

Yukarıdaki atasözlerinden başka, atasözü olduğunu düşündüğümüz örnekler de tespit edilmiş ancak bunların karşılıkları bulunamamıştır. Bu örnekler de aşağıdadır:

kul hâc’ahmed hizmetida cân bérnese
dihkân érmes kétmen çapıp nân bérnese
açılmağay gül goncası nem bolmasa
niçük ‘ilâc éterimni bilmem dôstlar [2, Hikmet XXVIII/5, s.158]

hakikat bilmegen âdem emesdür
biliniz hiç nimege ohşamasdur [3, Hikmet 36, s.54]

nefsin seni bakıp tursang neler demes
zârî kılsang allah sarı boyun sunmas
kolğa alsang **yaban kuş dek kolğa konmas**
kolğa alıp tün uykusın kılğıl bidâr [3, Hikmet 91, s.117]

‘ışk sırrını her nâmerde aytıp bolmas
niçe yaksang bâdlık yerde çerâğ yarımas
yığlay yığlay köz yaşını habâb etti [4, Hikmet XXXIX, s.256]

bu dünyânı mâllarını hâzır kılıp
rüşvet berseng melekü’l-mevt almas ermiş
[4, Hikmet XXXV, s.234]

Z. Kaymaz. Divân-ı Hikmet'te Atasözleri ve Kullanış Özellikleri.

Hoca Ahmet Yesevi'nin Arapçayı ve Farsçayı çok iyi bildiği halde Türkçeyi öncelediğini *hoşlamaydur âlimler sizni aygan türkîni / âriflerdin eşitseng açar köngil mülkini / âyet hadis ma'nâsı türkî bolsa muvâfik / ma'nâsığa yetgenler yerge koyar borkini* [3, Hikmet 71, s. 92] ve *miskin zâif hace ahmed yetti puştıngе rahmet / farsî tilini biliben hûb aytadır türkîni* [3, Hikmet 71, s. 93] sözlerinden anlıyoruz. Divân-ı Hikmet yayınlarından tespit edebildiğimiz 71 atasözü, şöyle bir kullanım sıklığı göstermektedir: İlet-i aşka ilaç nedir/ ne kâr eder? (7). Kılavuzsuz yola çıkan yolunu şaşırır (5). Ecelden kaçılmaz (4). Can vermeyince canan ele girmez (4). Derdi yok kesek, aşkı yok eşek (4). Akıllı olan nadanlara sır vermez (3). Âşıklık başa belâdır, müşkül ibtilâdır (3). Dünya kimseye kalmaz / bâkî değildir (3). Dünya fânidir (2). Dünyada vefâ yoktur (2). Emeksiz yemek olmaz (2).Denize dalmadıkça inci elde edilmez (2). Azıksız yola çıkılmaz (2). Mala mülke mağrur olma (2). Delinin sözü bitmez (2). Nasihat istersen komşunun ölümü (2) Mazlumun ahı yeri göğü inletir (2). Nefis belası, getirir yüz karası (2) Adem ölür, dünya kalır (2). Kalan atasözleri de birer defa kullanılmıştır. Buna göre Hoca Ahmet Yesevi en çok, aşk derdinin güç olduğunu; yola çıkmak için kılavuz gerektiğini; fedâkârlık yapmadan hiçbir şeye kavuşulamayacağını; dünyanın fâni olduğunu anlatan atasözlerini kullanmıştır. Sonuç olarak, Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini, İslâmiyeti Türk ruhuna uygun olarak yorumlayan ve anlatan manzumeler olarak görebilir ve değerlendirebiliriz. Ağızdan ağıza, kulaktan kulağa dolaşan bu hikmetler yoluyla, sözlü hikmet kültürü esâsında dinî ve ahlakî bir eğitim yapılıyordu. Dolayısıyla geçmişin deneyimlerini aktaran, örnek verme ve nasihat etme vasıtası olan atasözlerinin de hikmetlerde yer alması tabiidir. İslâm tasavvufunu Türkçe ifade eden öncü ve en etkili ses olan Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerindeki atasözlerini, onun söylediklerinin etkili olmasını sağlayan unsur olarak görmek ve değerlendirmek gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Petek, E., Dağıstan, S., Divân-ı Hikmet'in Yeni Bir Nüshası: Kökşetav Nüshası, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 43, ss. 207-233. 2017.
2. Azmun, Yusuf (Yayına Hazırlayan), Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet (Dr. Emel Esin Kütüphanesi Nüshası), Tek-Esin Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayını, İstanbul 1994.
3. Bice, H. Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1993.
4. Eraslan, K., (Hazırlayan), Ahmed-i Yesevî Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ankara 1983.
5. Karaörs, M., "Kayseri'de Bulunan Bir Divan-ı Hikmet Basması Ahmed Yesevi'nin Yayınlanmamış Hikmetleri", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993), Yayına Hazırlayanlar: A.Yuvalı, M. Argunşah, A.Aktan, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 1993, s.197-212.

6. Dilçin, C., “Ahmed-i Yesevi'nin Hikmetlerinde Sıra Cümleler”, Türk Dili Aylık Dil Dergisi, S.54, Aralık 1993, s.611- 618.
7. Gölpınarlı, A., Tasavvufтан Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2004.
8. Gölpınarlı, A., Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli “Velâyetnâme”, İstanbul 1958.
9. Jarmuhameduli, M. (vd.), Koja Ahmed Yasavi Hikmet Jinak, Jalın Baspası, Almatı 1998.
10. Kaymaz, Zeki, “Eski Anadolu Türkçesi Bağlamında Yunus Emre'nin Eserlerindeki Atasözlerine Bir Bakış”, Türk Dünyası, S. 40, Güz 2015, s.101-119.
11. Öztöpcü, K., Uygur Atasözleri ve Deyimleri, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
12. Parlatır, İsmail, Atasözleri ve Deyimler-I Atasözleri, Yargı Yayınevi, Ankara 2008.
13. Yoldaşev, İ., Gümüş, M., Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri, Engin Yayınevi, Ankara 1995.
14. Yurtbaşı, M., Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü, Excellence Publishing, İstanbul 2012.

Аңдатпа

Ұрпақтан ұрпаққа жеткен өмірдегі түрлі құбылысты жинақтап, ықшамдап, қорытып айтылған, тақырып аясы кең, терең мазмұнды сөз мәйегі – мақалдар ата-бабаларымыздың ұзақ уақытта жинаған тәжірибелерін жеткізетін қысқа тұжырымдар. Тілдің бұл қуатты құралы көне түрк тілінен бастап әр түрлі кезеңдерде жазылған еңбектерде көрініс тапқан. Мақалада Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани Хикмет» еңбегінде кездесетін мақал-мәтелдер және олардың қолданылу ерекшеліктері қарастырылған. Юсуф Азмун 1994 жылы БИстанбұлда жарияланған «Диуани Хикметті» ағылшын тіліне аударған. Юсуф Азмун, Кемал Ераслан, Хаяти Бидженің басылымдарын негізге алған автор Қожа Ахмет Ясауи хикметтеріндегі мақалдардың қолданылу ерекшеліктеріне ғылыми талдау жасаған. Мақалдың тәрбиелік мәні зор. Осы мақала арқылы Ясауи хикметтерінде айтылған даналық ойлардың күні бүгінге дейін өзінің мағынасын, мәнін жоғалтпағанына тағы да көз жеткізе түсеміз.

Кілт сөздер: Мақалдар, хикметтер, Диуани Хикмет, Қожа Ахмет Ясауи, көне түрк тілі.

(Қаймаз 3. «Диуани Хикметтегі» мақалдар-мәтелдердің қолданылу ерекшеліктері)

Аннотация

Пословицы, которые являются одним из готовых сокровищ для писателей и поэтов, представляют собой стереотипные и анонимизированные краткие слова, которые передают исторический опыт наших предков. Этот мощный инструмент языка использовался в работах, написанных в разные периоды, начиная с древнетюркского до наших дней. В данной статье рассмотрены стихи Ходжи Ахмета Ясави «Дивани Хикмет» с точки зрения использования в них пословиц и поговорок. Юсуф Азмун перевел хикметы на английский язык и опубликовал в 1994 году в Стамбуле. В статье автор выявляет пословицы в хикметах Ахмета Ясави (с учетом публикаций Юсуфа Азмуна, Кемала Эраслана и Хаяти Бидже), а также проанализированы особенности использования данных пословиц и их место в хикметах, как стилистический показатель. Благодаря данным хикметам религиозно-нравственное воспитание проводилось на основе устной передачи данных хикметов. Таким образом, использование пословиц, которые являются средством передачи опыта и мудрости народа, в хикметах является нормой.

Ключевые слова: Пословицы, хикметы, Дивани Хикмет, Ходжа Ахмет Ясауи, древнетюркский язык.

(Қаймаз 3. Пословицы и особенности их использования в «Дивани Хикмет»)